

LUND UNIVERSITY

Konkurrensen om offerrollen i överlevandes berättelser efter kriget i Bosnien

Basic, Goran

Published in:
Tidsskrift for Samfunnsforskning

2014

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Basic, G. (2014). Konkurrensen om offerrollen i överlevandes berättelser efter kriget i Bosnien. *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, 55(2), 203-228.

http://www.idunn.no/ts/tfs/2014/02/konkurrensen_om_offerrollen_i_verlevandes_berttelser_efte

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Titel: Konkurrensen om offerrollen i överlevandes berättelser efter kriget i Bosnien.

Title: Competition for victimhood in stories of survivors from the Bosnian war.

Sammanfattning

I denna artikel analyseras muntligt gestaltade erfarenheter hos 27 överlevande efter kriget i nordvästra Bosnien under 1990-talet. Syftet är att dels beskriva hur de intervjuade framställer det sociala fenomenet ”offerskap”, dels analysera diskursiva mönster som medverkar i konstruktionen av kategorin ”offer”. Aktörernas anspråk på statusen ”offer” skapar en konkurrens om offerrollen efter kriget. De kategorier som framträder är: ”kvarvarande”, de som före, under och efter kriget varit bosatta i nordvästra Bosnien; ”flyktingar”, de som fördrivits till nordvästra Bosnien under kriget; ”återvändande”, de som återvänt efter kriget samt ”diaspora”, de som fördrivits från nordvästra Bosnien under kriget och stannat i det nya landet. Konkurrensen mellan kategorierna tycks utspela sig på en symbolisk nivå. Alla intervjuade vill framställa sig som ”ideala offer” men alla är på väg att förlora den statusen. De återvändande och diasporan förlorar den genom att de fått omgivningens erkännande och har högre ekonomisk status, de kvarvarande genom att de fortfarande lever i skuggan av kriget och flyktingarna genom att de framställs som främlingar och passar i rollen som ideala förövare. Reproducerandet av konkurrens om offerrollen tycks upprätthålla de gränsdragningar som spelades ut så tydligt under kriget.

Nyckelord: offerskap, krig, brott, offer, förövare, Bosnien.

Abstract:

The aim of this article is to analyze verbally portrayed experiences of 27 survivors of the 1990's war in northwestern Bosnia. Focus lies on describing how the interviewees portray the social phenomenon of ”victimhood”, and to analyze discursive patterns which contribute to constructing the category ”victim”. When, after the war, different actors claim this ”victim” status it sparks a competition for victimhood. Categories appear and they are: ”the remainders” those who lived in northwestern Bosnia before, during and after the war; ”the fugitives” those who driven into northwestern Bosnia during the war; ”the returnees” those who returned after the war and ”the diaspora” those who were driven out from northwestern Bosnia and remained in their new country. The competition between these categories seems to take place on a symbolic level. All interviewees want to portray themselves as ”ideal victims” but they are all about to lose that status. The returnees and the diaspora are losing status by receiving recognition from the surrounding community and because they have a higher economic status, the remainders are losing status since they are constantly being haunted by war events and the refugees are losing status by being presented as strangers and thus fitting the role of ideal perpetrators. It seems that by reproducing this competition for the victim role, all demarcations, which were played out so skilfully during the war, are kept alive.

Keywords: victimhood, war, crime, victim, perpetrator, Bosnia.

Inledning

Tidigare forskning som berör frågan om offerskap under kriget i Bosnien presenterar ofta en ensidig bild av kategorierna ”offer” och ”förövare”. Bilden av offer exemplifieras med dödade eller våldtagna och fördrivna civila vuxna och barn. Bilden av förövare exemplifieras med soldater och poliser som fördrivit, våldtagit och dödat civila. Men viss forskning om efterkrigssamhället i Bosnien presenterar en mer mångsidig bild av kategorierna ”offer” och ”förövare”. Offer exemplifieras då inte enbart med de individer som dödades, våldtagits och fördrivits utan även med individer vars anhöriga utsatts för denna typ av brott. Bilden av förövare exemplifieras inte enbart med de soldater och poliser som dödat och våldtagit under kriget samt deltagit i fördrivningen, utan även med ekonomiska förövare som blivit rika under kriget. (Steflja 2010; Houge 2009, 2008; Skjelsbæk 2007; Delpa 2007; Duijzing 2007; Bougarel 2007; Helms 2007; Stefansson 2007; Stover & Shigekane 2004)

Dessa två kategorier, ”offer” och ”förövare”, är föremål för en allmän efterkrigsdiskussion på en symbolisk nivå. Detta sociala fenomen blir tydligt under rättegångar vid tribunaler (ICTY 2013a; ICTY 2013b; Court of Bosnia and Herzegovina 2013), där krigsbrott avhandlas och i allmän mellanmänsklig och interinstitutionell interaktion. Motsvarande diskussion återfinns även i de forskningsintervjuer som analyseras i denna artikel.

Kriget i Bosnien och Hercegovina kan betraktas som ett särskilt belysande fall i krigets sociologi mot bakgrund av förkrigstidens etniska blandning. I många fall har krigsantagonister känt varandra före kriget. I nordvästra Bosnien tillämpade serbiska soldater och poliser massavrättningar, frampressad flykt, systematiska våldtäkter och koncentrationsläger i sin strävan att fördriva bosniaker¹ och kroater från området. Krigföringen riktades direkt mot civilbefolkningen. (Greve & Bergsmo 1994; Case No.: IT-99-36-T.; Case No.: IT-97-24-T.; Case No.: IT-98-30/1-A.; Case No.: IT-95-8-S)²

Under krigets normupplösning sker vissa brott som kan vara antingen brott mot krigets lagar, som exempelvis krigsförbrytelser (massmord, våldtäkt eller liknande), eller brott mot krigets norm, som exempelvis desertering eller ovilja att ställa upp på den egna arméns eller propagandans sida. Brott mot krigets lagar kan uppfattas som ambivalenta, både tillåtna (relativt) och otillåtna och fördömda (framför allt i efterhand). Med andra ord betyder kategorin ”brott” olika saker beroende på om det är krig eller inte och vem som har segrat eller anser sig ha segrat samt vem som uppfattas som offer respektive förövaren. (Bougarel, Helms & Duijzings 2007; Stover & Weinstein 2004; Basic 2005: 30-35)

Efterkrigstidens bosnier gestaltar offerskap inte enbart i relation till kriget i sin helhet utan också i relation till egna och andras specifika handlingar under och efter kriget (Basic 2013a). Hur avgörs ens status som offer? (Jfr. Christie 2001: 46-60; Christie 2004/2005: 155-168.) Ett idealiskt offer förefaller här åtråvärt; det uppstår ett slags offentlig status som kan ställas bredvid andra statusgrupper, till exempel ”krigsförbrytare” (Christie 2001: 46-60; Christie 2004/2005: 155-168). Denna studie visar att berättelser framförda av överlevande efter kriget i Bosnien och Hercegovina är strukturerade kring dessa och andra sociala typifieringar.

¹ Bosnienmuslimerna började under kriget att identifiera sig som bosniaker. Begreppet bosniaker är egentligen ett äldre ord för ”bosnier” och användes numera i såväl officiella sammanhang som dagligt tal.

² Historiken blir kanske något ensidigt inriktad på serbernas dåd, beroende på att nordvästra Bosnien etniskt rensades av serbisk polis och militär. I en annan studie (av en annan del av Bosnien) hade kroaters och bosniakers agerande kunnat uppmärksammas mer.

I denna artikel analyseras muntligt gestaltade erfarenheter hos 27 överlevande efter kriget i nordvästra Bosnien och Hercegovina. Syftet är att dels beskriva hur aktörerna framställer det sociala fenomenet ”offerskap”, dels analysera diskursiva mönster som medverkar i konstruktionen av begreppen ”offer” och ”förövare”. Min frågeställning är: Hur beskriver intervjupersonerna offerskap efter kriget? I denna studie försöker jag komma åt fenomenet offerskap genom att analysera intervjupersonernas berättelser, det vill säga deras beskrivningar i relation till sig själv och andra (Riessman 1993; Chase 1995).

I det som följer söker jag belysa hur markeringar för offerskap samt konstruktionen av begreppen ”offer” och ”förövare” synliggörs när intervjupersonerna berättar om (a) krigsofferskap, (b) efterkrigsofferskap och (c) ekonomiskt offerskap.

Analytiska utgångspunkter

Studiens allmänna utgångspunkt är interaktionistisk, men influeras av ett etnometodologiskt perspektiv på hur människor framställer sin sociala verklighet. Som Gubrium och Holstein (1997) påpekar vill etnometodologin inte förklara vad en social värld är utan hur den blir till. Både de intervjuades berättelser och analysen av dem kan i ljuset av detta perspektiv betraktas som meningsskapande aktiviteter (Blumer 1969/1986; Garfinkel 1967/1984). Berättelser är tolkande, eftersom de försöker förklara världen, men måste i sin tur tolkas. Undersökningen ansluter sig till de narrativa traditioner inom sociologin där muntliga berättelser betraktas som både erfarenhetsgrundade och diskursiva (Riessman 1993; Chase 1995). Berger och Luckmann (1966/2007) menar att individer interagerar med varandra och försöker begripliggöra den sociala verkligheten. På så sätt konstrueras och rekonstrueras olika sociala fenomen såsom konflikt, konkurrens och offerskap. Utöver denna allmänna utgångspunkt uppfattar jag begreppen ”konflikt”, ”konkurrens” och ”idealiskt offer” som en särskilt relevant komponent i de specifika berättelser jag analyserat.

Georg Simmel (1908/1970) uppfattar social interaktion som ett mellanmänskligt samspel – en växelverkan som kan anta och uppvisa olika sociala former. Konflikt och konkurrens är exempelvis särskilda former av interaktion som blir synliga i analysen av relationen mellan individer och grupper efter stridernas upphörande. Simmel (1908/70) menar, i kontrast till slentrianmässiga uppfattningar att konflikter innebär söndring i parternas relation, att konflikter istället kan ses som ett uttryck för aktörernas starka involvering i en situation och att konflikter uppfyller en integrerande funktion mellan aktörer. Konkurrensen verkar, enligt Simmel (1908/1970: 56-89), likt en konflikt, förenande för inblandade parter. Simmel skriver:

Genom att mål som konkurrensen mellan parter inom ett samhälle gäller ju genomgående gillas av en eller fler tredje parter, trycker konkurrensen de båda parter, vilka konkurrerar med varandra, utomordentlig tätt intill denna tredje part. Man brukar betona konkurrensens förgiftande, särande och förstörande verkningar och för övrigt bara erkänna dessa innehållsliga värden som dess produkter. Men dessutom har den denna oerhörda socierande verkan: den tvingar den tävlande, som har en medtävlare vid sin sida och ofta först härigenom blir verklig tävlande, att komma nära den man tävlar om, att förena sig med honom, att lära känna hans svaga och starka sidor och anpassa sig till dem, att uppsöka eller slå alla broar som skulle kunna förena det egna jaget och handlande med honom (Simmel 1908/1970: 60-61).

Simmel (1908/70: 60-113) menar att konflikter och konkurrensen kan hålla kämpande parter koncentrerade på en intressepunkt. Han skriver:

Vårt språk erbjuder en utomordentligt träffande formulering för det väsentliga i dessa immanenta förändringar: den kämpande måste "ta sig samman", alla hans krafter måste liksom koncentreras till en punkt, så att de i varje ögonblick kan användas i den just då nödvändiga riktningen (1908/70: 90).

Enligt Simmel (1908/70: 90-118) möjliggör intressepunkter strider mellan kämpande aktörer. Han menar att fokus på dessa gemensamma punkter möjliggör motsättningar på samma sätt som avsaknad av fokus eller bortfall av stridsobjekt dämpar motsättningar. Liknande tankar kan spåras hos Randall Collins (2004: 34, 79-109, 150-151, 183-222) som anser att det sociala livet utformas av en serie ritualer där individer sammanlänkas genom att en gemensam intressepunkt väcker deras uppmärksamhet. När människor förflyttar sig mellan olika situationer sammanfogas dessa tidigare situationer med nya. I de interaktioner som följer på varandra visar inblandade individer respekt och aktning för objekt som betraktas som särskilt viktiga.

När jag skriver om konflikter, konkurrensen och konfliktintressepunkter i den efterföljande analysen, syftar jag på de *verbala strider* mellan aktörer som framträder i de analyserade sekvenserna av empiriskt material (Blumer 1969/1986; Garfinkel 1967/1984). I dessa sekvenser framträder även olika bilder av "offer" och "förövare".

Nils Christies (1972) studie av vakter i koncentrationsläger under andravärldskriget i Norge genomsyras av en särskild krigsinteraktion som inbegriper upprätthållande av normalitet i olika relationer, dels mellan vakter som arbetade för tyskar och dödade och torterade i norska läger; dels mellan krigsfångar från Jugoslavien som var placerade i koncentrationsläger i Norge och den norska allmänheten efter kriget (Christie 2001: 54-56). Denna relation tycks vara präglad av närhet och distans mellan aktörer där kollektiva förväntningar på detta som är kulturellt önskvärt definieras (sammhällsnormer). En del av de intervjuade vakterna framställer fångarna som smutsiga och farliga förövare – ett hot mot den rådande ordningen under kriget. I det allmänna medvetande efter kriget framställs vakterna som galna och onda förövare, eftersom man efter kriget behövde en avhumaniserad bild av fienden i Norge, en verklig och avlägsen förövare. Christies studieresultat är att vakter som mördade och torterade i koncentrationsläger var vanliga norrmän – och hans poäng är att andra norrmän i krigets Norge, skulle ha betett sig som lägervakter om de varit i vakternas ålder, haft deras utbildningsbakgrund och befunnit sig i vakternas situation (jfr. Browning 1998).

Christies (1972, 2001) studier visar att det finns en koppling mellan samhällsnormer samt statusen "offer" och "förövare". Kollektiva förväntningar på detta som är kulturellt önskvärt är ibland informella och outtalade och därmed svåra att uppfatta för en utomstående. Dessa blir ofta tydliga när någon överträder dem och omgivningen reagerar. I denna reaktion kan bilden av ett "idealiskt offer" skapas. Med begreppet "idealiskt offer" vill Christie (2001) beskriva den individ eller kategori individer som när de drabbas av brott lättast uppnår legitim status som offer: individen bör vara "svag", ha ett respektabelt ärende eller hederlig avsikt när angreppet inträffar och inte kunna klandras för att befinna sig på platsen. Dessutom ska det idealiska offret ha ett visst inflytande för att kunna hävda sin offerstatus. Idealiska offer behöver och "skapar" idealiska förövare. Förövaren förväntas vara stor och ond och sakna relation till offret (Christie 2001: 46 - 60). Den idealiska förövaren är en aktör på avstånd. Han eller hon är en främling som

inte ses som mänsklig (Simmel 1908/81; Christie 2001: 59; Christie 2004/2005: 155-168), kanske en slags ”fara” och ”hot” med Christies (1972) termer.

Kategori ”offer” är ingen objektiv kategori utan den konstitueras i interaktion mellan individer, i själva definitionen av den specifika sociala situationen (Christie 2001; Holstein & Miller 1990). Den kan betraktas som en abstraktion eller en social typ (Christie 2001; Åkerström 2001; Burcar 2005). Enligt Åkerström (2001) kan offerskapet också ses som ett resultat av en moralisk produktion. Det moraliska ansvaret hos det idealiska offret bör inte kunna ifrågasättas. Åkerström (1995) menar att presentation av det idealiska offret ofta har verkliga konsekvenser – att bilden av det idealiska offret inte enbart existerar som en tankekonstruktion. För att en specifik kategori ska få offerstatus krävs det emellanåt att någon intressegemenskap verkar för offrens sak, det vill säga att det finns någon som har intresse av att kategorin uppnår offerstatus. Dessa aktiviteter utspelas emellanåt på institutionsnivå och kan överföras till individuell nivå, som ett samtalsämne exempelvis (Loseke 1999).

Konkurrensen om offerrollen efter kriget är ett övergripande och spänningsfyllt tema i min analys. Synsätten hos de ovannämnda teoretikerna ter sig användbara både som analytisk utgångspunkt och som föremål för nyanseringar i min ambition att förstå de intervjuades berättelser om offerskap.

Metod

Material till studien samlades in genom kvalitativt orienterade intervjuer med 27 överlevande efter kriget i nordvästra Bosnien och Hercegovina. Materialet samlades in i två faser. I fas ett, under mars och november månad 2004, genomförde jag fältarbete i Ljubija, ett samhälle i nordvästra Bosnien.

Ljubija tillhör kommunen Prijedor. Innan kriget bodde invånarna i Ljubija i två administrativa delar (Mjesne zajednice). Övre Ljubija var etniskt mixat och invånarna bodde för det mesta i lägenheter. I Nedre Ljubija bodde för det mesta bosniaker och infrastrukturen är präglad av villor. Området där Ljubija ligger är känt för sina mineralrikedomar. Det finns gott om järnmalm, svart kol, kvarts och lera för tegelstensbränning och mineralrikt vatten. De flesta invånarna jobbade före kriget i Järngruvan Ljubija som utvann järnmalm. Kriget gjorde entré i Ljubija i början av sommaren 1992 när serbiska soldater och poliser övertog kontrollen över den lokala förvaltningen utan väpnat motstånd. (Case No.: IT-99-36-T; Case No.: IT-97-24-T; Basic 2005)

I Ljubija intervjuade jag fjorton personer som då bodde i Ljubija samt genomförde observationer på bland annat caféer, busshållplatser, marknaden och på bussar. Dessutom samlade jag in och analyserade dagstidningar som kunde köpas i Ljubija under tiden jag var där. Två kvinnor och fem män som alla tillbringande hela kriget i Ljubija intervjuades, samt tre kvinnor och fyra män som under kriget fördrevs från Ljubija och som återvänt till Ljubija efter kriget. Sex av alla fjorton intervjupersonerna är serber, tre är kroater och fem bosniaker.

Ljubija är ett litet samhälle. De flesta av förkrigstidens invånare i Ljubija känner varandra eller känner åtminstone till varandra. Jag upplevde själv början av kriget i Ljubija som medlem av de grupper som fördrevs från området. Jag känner personligen, sen tiden före kriget, de flesta intervjuade och de individer som benämns under intervjuer. Jag har också tidigare kännedom om vissa beskrivna händelser som utspelats under kriget. Min poäng här är att understryka att de

fingrade namn som framträder i analysen (så som Milanko, Dragan, Sveto, Milorad, Klan, Planić Mirzet, Savo Knezevic, Alma och Senada Husic, Bela, Laki och Laic) är verkliga personer som inte är okända för mig. Detta har förstärkt påverkat studiens genomförande. Å ena sidan var jag under arbetet medveten om den eventuella fara som min bekantskap med informanter och kännedom om olika krigshändelse kan skapa beträffande vetenskapligheten i texten – och jag arbetade intensivt och kontinuerligt för att i analysen vara så värderingsfri som möjligt. Å andra sidan hjälpte mina egna upplevelser från kriget i Bosnien att lättare känna igen, förstå och analysera sociala fenomen som till exempel offerskap i krig.

I etapp två, från och med april till och med juni månad 2006, intervjuades nio före detta koncentrationslägerfångar som, trots att de under kriget var civila, placerades i koncentrationsläger av serbiska soldater och poliser. Dessa individer, samt fyra nära anhöriga som också intervjuades, bor numera i Sverige, Danmark och Norge. Tre kvinnor och tio män intervjuades. Majoriteten av de intervjuade kommer från kommunen Prijedor (som Ljubija också tillhör). Tio av intervjupersonerna är bosniaker och tre är kroater. En del av materialet som samlats in under 2004 och 2006 har tidigare analyserats i rapporter och artiklar. Dessa analyser baseras på ovan beskrivna materialet och till dels andra frågeställningar (Basic 2013a, 2013b, kommande 1, kommande 2, 2007, 2005).

För att förstå dynamiken kring upprätthållandet av kategorierna ”offer” och ”förövre” analyseras i denna studie en begränsad kontext i nordvästra Bosnien, området runt Prijedor specifikt. I analyserna försöker jag presentera en situation med hjälp av tidigare forskning om kriget i Bosnien. Jag försöker ställa mina resonemang i relation till andra studier om Bosnien och regionen för att läsaren ska kunna förstå den ytterst polariserade miljö som råder dels efter kollektivt riktade brott under kriget (innefattande koncentrationsläger, våldtäktsläger etc), dels på grund av konkurrensen om offerrollen efter kriget.

Ovan kan vi se att informanterna tillhör olika etniska grupper men i den efterföljande analysen framgår det inte vilken etnisk bakgrund informanten har. Det är mitt medvetna val att inte fokusera på etnisk bakgrund med förhoppning att detta arbetssätt medför att analytiskt fokus istället riktas till sociala fenomen offerskap och konkurrens. Dessutom är felmarginalen stor när kategorin ”etnicitet” används. Ett exempel är en intervjuperson som jag intervjuade i Ljubija. Hans mamma kommer från Serbien och hennes namn indikerar att hon är serb. Hans pappa är från Bosnien och hans namn indikerar att han är serb. Intervjupersonen kallar sig ”covjek”. I översättningen betyder ”covjek” människa eller individ. Intervjupersonen menar dock förmodligen lite mer än detta. Med ”covjek” vill han beskriva sig som en rättvis person som inte bryr sig om etnisk tillhörighet. Frågan som jag uppfattade som svår är hur jag etniskt ska kategorisera intervjupersonen, som: ”serb”, ”bosnienserb” eller ”covjek”?

En intervjuguide utformad efter bland annat ovanstående teoretiska intressen används som förberedelse inför intervjuerna. Under intervjuerna eftersträvas en samtalsorienterad stil, där intervjuaren uppträder i rollen som samtalspartner snarare än utfrågare; intervjun utformas som en såkallad ”aktiv intervju” (Gubrium och Holsten, 1995). Intervjuerna var mellan 1-4 timmar långa och genomfördes på bosniska. Bandspelare användes vid alla intervjuer och alla intervjuade gav sin tillåtelse. De intervjuade informerades om studiens syfte och jag underströk att de när som helst kunde avbryta sin medverkan.

Transkribering av materialet gjordes på bosniska, vanligtvis samma dag eller dagarna därefter, för att ge goda förutsättningar för dokumentation av detaljer och kommentarer³. Genom att kommentera i utskriften gjorde jag ”en kategorisering av data” (Ryen 2004: 110-112, 123-127). I kodningen av utsagorna identifierades markörer för offerskap och konkurrensen om offerrollen i materialet. Empiriska sekvenser som presenteras i denna studie kategoriserades i materialet som: ”krigsoffer”, ”efterkrigsoffer” och ”ekonomiska offer”. Mitt val av empiriska exempel styrdes av studiens syfte och hur väl exemplen tydliggjorde den analytiska poäng som jag ville lyfta fram.

Intervjumaterialet analyserades utifrån traditioner i kvalitativ metod (se till exempel Silverman 1993/2006). Ovanstående teoretiska intressen – Simmels syn på konkurrensen och Christies begrepp ”det idealiska offret” – kommer inte bara att appliceras utan även utmanas och nyanseras.

Denna studie visar att de analyserade efterkrigsberättelserna tycks vara präglade av konkurrens om offerrollen. Här vill jag betona att även om studien strävar efter förståelse av intervjupersonernas berättelser, som emellanåt handlar om upplevelser av våldsbrott under kriget, så strävar den inte efter att identifiera och utpeka enskilda individer eller grupper som skyldiga. Istället är det intervjupersonernas ansvarsfördelning som står i centrum, det vill säga deras offerbilder, förebråelser, anklagelser och fördömanden.

Berättelser om krigsoffer

Individer som fördrevs från nordvästra Bosnien under kriget på 1990-talet är i juridisk mening en erkänd offerkategori. De har utsatts för brott mot de mänskliga rättigheterna och de flesta för våldsbrott av olika slag (Greve & Bergsmo 1994; Case No.: IT-99-36-T.; Case No.: IT-97-24-T.; Case No.: IT-98-30/1-A.; Case No.: IT-95-8-S). Ett flertal förövare har blivit dömda av Haag-tribunalen och Bosnien och Hercegovinas tribunal för krigsbrott (ICTY 2013a; ICTY 2013b; Court of Bosnia and Herzegovina 2013).

En analys utifrån Christies (2001: 46 - 60) synsätt av intervjupersoners berättelse om fördrivningen från nordvästra Bosnien kan nyansera bilden av kategorierna ”offer” och ”förövare”. Förkrigstidens bekantskap mellan krigsantagonister kan komplicera definieringen av en ”ideal offerroll”. Serbiska soldater och poliser och civila bosniaker och kroater i nordvästra Bosnien har många gånger känt till varandra mycket väl före kriget, vilket troligen sätter sin prägel på beskrivningar efter kriget. Samtidigt är det uppenbart att berättelserna om fördrivningar rymmer ett nytt främlingskap. Bekanta och vänner betar sig där *som om* de inte längre känner varandra. I det avseendet skapas nya premisser för offerstatus eftersom sättet att interagera ändrats radikalt.

Ett exempel på det förändrade förhållningssättet hos grannar och bekanta under kriget har vi i Milankos berättelse. Under kriget var Milanko ett barn och han berättar att han såg misshandel och avrättningar av sina grannar. Han har tillbringat hela krigs- och efterkrigstiden i nordvästra Bosnien. Milanko berättar om den omfattande våldsspridningen under kriget:

³ Relevanta delar av det transkriberade materialet översattes av en tolk (viss översättning gjordes även av mig). Assistanter från tolk har visat sig vara behjälpliga för att minimera risken för bortfall av betydelsefulla nyanser.

Jag mår dåligt av det, de tar på sig uniformen och åker till byarna och våldtar och dödar kvinnor. Det är inte bara Dragan utan även Sveto och Milorad och en massa andra. Hur sover dom nu, oroar dom sig för sina barn? (...) Inför mina ögon så förde de bort Planic Mirzet. Skyldiga var Milorad och Save Knezevics son. Milorad deporterade personligen Almu och Senadu Husic tillsammans med många andra från Ljubija. (...) 1992-93 så var det Milorad, Sveto, Klan som styrde och ställde, de var gudar. De gjorde som de ville, jag förstår bara inte att dom inte blir arresterade av någon nu?

I Milankos berättelse kan vi iaktta att konflikten gestaltas i personifierade termer (det är ”Mirzet”, ”Dragan”, ”Sveto”, ”Milorad” med flera) och kanske på grund av detta i ganska anklagande termer. Konfliktintresspunkter som aktualiseras i beskrivningen är exempelvis ”uniformen”, ”våldtar och dödar kvinnor” och ”arresterade” – dessa laddas med betydelse och aktualiseras som viktiga i framställningen.

Genom att kategorisera en person som förövare instruerar man också andra att identifiera resultatet av förövarens handlingar. Genom tillskrivningen av förövarstatus pekar man alltså underförstått ut förövarens komplementära motsats – offren (Christie 2001; Holstein & Miller 1990; Åkerström 2001, 1995; Burcar 2005). Lagg märke till hur ”förövare” och ”offer” konstitueras samtidigt i det föregående empiriska exemplet. Förövarnas handlingar tar tydligast form som en konkret dramatik och ett explicit utpekande.

I Milankos beskrivning framställs ”Planic Mirzet”, ”Alma och Senada Husic”, och ”många andra från Ljubija” som idealiska offer med Nils Christies begreppsapparat. Dessa individer framställs som svaga under kriget, de kan inte kritiseras för att vara i Ljubija under kriget och deras ärende och avsikt kan inte ses som ohederlig. Förövarna, ”Dragan”, ”Sveto”, ”Milorad” och ”en massa andra” avbildas som stora och onda. Det som däremot problematiserar bilden av ett ”idealiskt offer” är att förövarna och offer är inte okända för varandra. De känner varandra väl sedan tidigare och en relation mellan de finns.

Milanko efterfrågar också lagens upprätthållande som ställs framför kravet på en klar definiering av förövaren (”jag förstår bara inte att dom inte blir arresterade av någon nu”). Han tycks, genom att betona de andras offerroll, konstruera en distinktion gentemot förövarna.

Ett exempel på relationer mellan rättegångar samt mellanmänsklig och interinstitutionell interaktion rapporteras i forskningen om krigsofferorganisationer efter kriget. Övervägande delen av bosniakiska och kroatiska krigsofferorganisationer uppskattar och accepterar arbetet som pågår vid tribunaler i motsats till serbiska krigsofferorganisationer som ofta tar avstånd från detta arbete. Tribunalen beskrivs som partisk enligt serbiska krigsofferorganisationer (Delpla 2007: 228–229). Övervägande delen av de anklagade och dömda vid tribunalen är före detta serbiska politiker, soldater och poliser (ICTY 2013a; ICTY 2013b; Court of Bosnia and Herzegovina 2013). I de allmänna regionala diskussionerna påpekas det ofta hur viktigt det är för krigsoffer med rättsskipning efter kriget. Steflja (2010) menar att denna rättsskipning också kan cementera motsättningarna och de sociala identiteterna som aktualiserats under kriget. En viktig poäng som Skjelsbæk (2007) uppmärksammar är att dessa aktiviteter på institutionsnivå flitigt överförs till individuell nivå. Berättelserna i mitt empiriska material tycks vara påverkade av (eller sammanfalla med) retoriken som förmedlas ut av krigsofferorganisationer och tribunalen.

Förutom distinktionen mellan ”offer” och ”förövare” gestaltas i beskrivningarna även närhet mellan antagonister. Nesim är en före detta koncentrationsfånge som är numera bosatt i

Skandinavien. Han överlämnades själv till soldaterna under en attack mot hans by. Han beskriver en transport till koncentrationsläger:

De som satt i skåpbilen började plundra, de hade kamouflageuniformer, Rayban-solglasögon, svarta handskar, man var skräckslagen. Vi upplevde ju chock efter chock, det omöjliga hade blivit möjligt. (...) När jag sett hur de misshandlade de män som de hämtat och när jag såg vem som vaktade dem vid järnvägen, att det var mina arbetskamrater, så var det en ännu värre chock. Man hade arbetat med någon i 14 år och vi hade gått igenom goda och dåliga tider tillsammans, delat allt med varandra (...) Jag hamnade i krampstillstånd.

Nesim placerar sig själv i en klar offerroll och soldater och poliser som fördrev honom och hans grannar skildrar han som farliga. Konfliktintresspunkter laddas med betydelse ("kamouflageuniformer"; "Rayban-solglasögon"; "svarta handskar") i en strävan att framställa soldaternas beteende som hotfullt. Nesim använder även dramaturgi när han berättar om den chock som han upplevde ("det omöjliga hade blivit möjligt"). Genom att framhäva sin offerroll upprätthåller och förstärker Nesim bilden av förövare med hjälp av dramaturgi och laddade konfliktintresspunkter.

Flera intervjupersoner som blivit fördrivna från nordvästra Bosnien berättar att de såg sina vänner, grannar eller arbetskamrater under den pågående fördrivningen. Nesim berättar om sina arbetskamrater, som nämndes i citatet ovan, som var delaktiga i fördrivningen (de misshandlade civila bybor). Intervjupersonerna som var i koncentrationsläger betonar att det var viktigt att inte känna någon av vakterna eller besökarna i lägren. Enligt de intervjuade kom besökare till lägren som misshandlade och dödade fångar. Nesim beskriver tillfällena i koncentrationsläger då "gamla vänner" kommer och misshandlar två fångar:

Nesim: Man var rädd, alla kände Crni, han var en galning. Crni kände jag sedan tidigare då han arbetade som kypare på stationen och var normal. Nu var alla galna. Jag kände de flesta av dem och problemet var att gömma sig. (...) Elvis blev bortförd och efter en halvtimme släpade de tillbaka honom varken levande eller död. Han bara kved: ge mig vatten. När de brutit allt på en så känner man bara värme och man vill bara ha vatten. Ingen vågade gå fram till honom (...) Vi såg då Elvis vars hud var helt mörk, man kunde inte se hans ögon för svullnaden. Han var lika mörk som din tröja. Han kunde inte resa sig upp på sju dagar, han som var så stor och stark.

Goran: Överlevde han?

Nesim: Nej det gjorde han inte. Han repade sig så pass att han kunde gå efter tio dagar men så fort de såg att han repat sig då hämtade de honom och slog honom sönder och samman. Detta hände en fyra-fem gånger. Det var ett visst gäng (av vakter och besökare) som gjorde det och de gjorde så även med Elan. Alla kände honom i Prijedor och alla visste att han varit en som gillade att slåss men som han grät när de hade misshandlat honom för de slog ju inte lite utan ordentligt. Nästa gång de skulle hämta Elan grät han så att det ekade i hela Omarska⁴. "Ta mig inte, låt mig vara, ajajajaj låt mig vara".

Det som laddas med betydelse i Nesims berättelse är rädsla, misshandel och död i lägren. Svårigheten att klart definiera "det idealiska offret" efter kriget, enligt Christies (2001)

⁴ Före kriget var Omarska en del av Järngruvan Ljubija. Under kriget var Omarska ett koncentrationsläger där civila bosniaker och kroater placerades av serbiska soldater och poliser. (Greve & Bergsmo 1994; Case No.: IT-99-36-T.; Case No.: IT-97-24-T.; Case No.: IT-98-30/1-A.; Case No.: IT-95-8-S)

perspektiv, kan utläsas i Nesims gestaltning. Mina intervjupersoner hävdar att de som drabbades värst i lägret kände sina våldsverkare. Det kan enligt Christies synsätt komplicera en klar definiering av idealiska offer. Även Nesims framställning av förövare kan ge dem ett slags offerroll när de beskrivs som galna ("han arbetade som kypare på stationen och var normal. Nu var alla galna"). Dessutom kan detta som av Nesim uppfattas som krigsbrott av andra uppfattas som hjältegärningar (av "Crni"; "gäng som gjorde det"; övriga soldater och poliser som följde den fördrivningspolitiken). Verkligheten kan ses som mångsidig, särskilt i en krigssituation, där det som uppfattas som en rättfärdig handling för den ena, är den värsta förbrytelsen för den andra. Detta kan kanske tydligast ses i rapporteringen från Haag-tribunalen samt Bosnien och Hercegovinas tribunal för krigsbrott (ICTY 2013a; ICTY 2013b; Court of Bosnia and Herzegovina 2013). En stor majoritet av de anklagade vid tribunalen inleder sitt framträdande med ett "nisam kriv" ("inte skyldig").

Berättelser om efterkrigsoffer

Granskningen av intervjuer, observationer och tidningsartiklar visar att utvecklingen under och efter kriget i nordvästra Bosnien har gjort att individer kategoriseras på fyra sätt. Kategorin "kvarvarande" består av individer som före, under och efter kriget varit bosatta i nordvästra Bosnien. Ovannämnda aktörer, Dragan, Milanko, Sveto, Milorad, Klan och Crni tillhör denna kategori. Sedan har vi kategorin "återvändande" som består av fördrivna individer från nordvästra Bosnien som efter kriget återvänt tillbaka till sin förekrigets adresser (återvändande). Här tillhör individer som framträder i detta avsnitt: Bela, Laki och Tuki. Kategorin "flyktingar" är individer som kom till nordvästra Bosnien som flyktingar, från andra delar av Bosnien och Kroatien och som stannat i det nya samhället (alltså flyktingar, som Ljubo som framträder i avsnittet *Berättelser om ekonomiska offer*). Till slut har vi kategorin "diaspora" det vill säga individer som fördrivits från nordvästra Bosnien under kriget och stannat i det nya landet. I kategorin "diaspora" ingår Planic Mirzet och Nesim som bor i Sverige samt Alma och Senada Husic (se avsnittet *Berättelser om krigsoffer*) som bor i USA. Individer tillhörande kategorin "diaspora" tillbringar i vanligtvis sina semestrar i nordvästra Bosnien.

Kategorierna som kan urskiljas i materialet förefaller relativt sammansmälta och interaktion mellan dem finns. De olika kategorier som träffas i Ljubija pratar till exempel med varandra när de träffas på gatorna och i kaféer (fältanteckningar). Analyserade tidningarna utstrålar också en bild som kan ses som ett gemensam nämnare för dessa fyra kategorier – alla kategorier konstrueras som en motpol till före detta politiker som framställs som kriminella och korrupta.

I intervjuberättelser finns det tydliga skillnader – kategoriseringar görs utifrån uppmärksammandet av sin egen offerskap i relation till de andra. Till exempel är för de "kvarvarande" och "flyktingarna", de "återvändande" och "diaspora" kategorier som nämns med en negativ betoning. Å ena sidan har de som "återvänt" och "diaspora" en bättre ekonomisk situation än "kvarvarande" och "flyktingarna" vilket skapar avund från de kvarvarandes och flyktingarnas sida. Å andra sidan vill "flyktingarna" inte assimilera sig och med tiden har de kommit att utgöra majoriteten i nordvästra Bosnien, vilket i sin tur gör att de "kvarvarande" pressas att följa deras normer och värderingar.

Christie (2001) menar att en idealisk offerroll kräver en idealisk förövare som förväntas vara stor och ond. Under kriget i nordvästra Bosnien konfronterades "återvändande" och "diaspora" med "förövarna", dessa nämndes i föregående kapitel som stora, elaka och omänskliga. Det som

emellertid gör att de inte var *ideala* som förövarna var det faktum att de inte var okända för sina offer. De var grannar som bodde på samma ort och arbetskamrater och det fanns en relation mellan offret och förövarna. Under återvändande till nordvästra Bosnien förändrades relationen mellan de inblandade parterna. Nordvästra Bosnien var fullt med ”flyktingar” som kom under kriget. De bodde i de ”återvändandes” hus och lägenheter och saboterade återvändandet. Å ena sidan har vi nya förövarna (”flyktingar”) som under återvändande tilldelas en roll som hotfulla aktörer på avstånd, främlingar i samhället (Simmel 1908/81: 139-145; Christie 1972, 2001: 46-60, 2004/2005: 155-168). Å andra sidan har vi offer som fick hjälp och erkännande av omvärlden och den lokala polisen, vilket gjorde att *det ideala* i själva begreppet försvann. Återvändande och diaspora var inte längre ”svaga”.

Markeringar för offerskap och konstruktion av begreppen ”offer” och ”förövarare” synliggörs i analysen av berättelse om återvändande efter kriget och om flyktingar ankomna under kriget. Exempel på återvändandes berättelse, där en förövarare från krigstiden figurerar har vi i citaten nedan. Bela och Laki beskriver sitt första besök till samhället varifrån de fördrevs under kriget:

Bela: Ranka och Anka (två väninnor till den intervjuade) blev helt kritvita, jag frågade dem vad det var med dem och de svarade att här kommer Laic. Han hade våldtagit dem massor av gånger under kriget. Jag frågade honom vad han ville och han svarade att han kommit för att hälsa på sina grannar. Jag berättade det för polisen och de körde iväg honom. Far åt helvete ditt jävla svin, vem är det du ska komma och hälsa på. (Bela är upprörd och ”riktar sig” till Laic)

Laki: Personligen var jag inte rädd. Jag var inte ett svin som de (förövarna från kriget), inte ens i kriget, det är de som borde vara rädda och skämmas. De dödade oskyldiga, kvinnor och barn, det gjorde inte jag. Serberna dödade och plundrade. Man vet vem som inte finns längre. Laic kom för att hälsa, (svordom). Han hade slagit folk, mördat, tvingat Pasic att dra en hästvagn istället för hästen. /.../ Det fanns serber som jag umgåtts med före kriget som kommit för att träffa mig då. Det var de tillsammans med polisen som körde iväg Laic.

I ovannämnda intervjuer framställer sig Bela och Laki både som krigs- och efterkrigsoffer. De avskiljer kategorin ”återvändande” från kategorin ”kvarvarande”. Konfliktintresspunkter som figurerar i beskrivningen är: ”våldtagit dem massor av gånger”, ”ditt jävla svin” och ”de dödade oskyldiga, kvinnor och barn”. Bela och Laki anmärker att det är de ”kvarvarande” som våldtog kvinnor, dödade, misshandlade och förnedrade under kriget. ”Återvändarnas” gestaltade offerskap har en grund, enligt Christie (2001). De framställer sig som svaga under kriget och delvis även nu under återvändandet. De har kommit för att besöka sin bostadsort varifrån de fördrevs under kriget och de har, för att låna Christies ord, ett respektabelt ärende när fördrivningen sker (under kriget). Ingen kan kritisera de att de var i nordvästra Bosnien 1992 eller nu på besök efter kriget.

Enligt Christie (2001) förutsätter den idealiska offerrollen en svaghet men även en styrka att kunna hävda sin offerstatus. Återvändande lyckades med detta i viss mån. Tuki berättar:

Av det internationella samfundet fick vi hjälp i form av madrasser och plastpresenningar, från Sanaborna, förskingringen i Sverige och svenskar. Det blåste in från alla håll, det var ju tidig vår.

Som vi ser i citaten ovan fick de återvändande hjälp av lokala polisen. Dessa poliser har samma uniform och symboler som poliser som tillsammans med soldater deltog i fördrivningen 1992 . Återvändande fick även erkännande i sin offerroll av omvärlden ("Sverige och svenskar").

Utvecklingen under kriget i övriga delar av Bosnien och Kroatien har gjort att nordvästra Bosnien var fullt med "flyktingar". Dessa individer kan också ses som offer – flyktingskapet är nära förknippat med offerskapet. "Flyktingar" upptog de "återvändandes" hus och lägenheter och saboterade aktivt återvändandet, enligt flera intervjupersoner som tillhör kategorin "kvarvarande", "återvändande" och "diaspora". Dessa nya förövare ("flyktingar") tilldelas efter kriget en roll som aktörer på avstånd, främlingar i samhället (Simmel 1908/81: 139-145) samt en roll som farliga och hotfulla förövare (Christie 1972; Christie 2001: 46-60; Christie 2004/2005: 155-168). Laki beskriver flyktingarnas motstånd mot återvändande och Milorad och Sveto beskriver samhällsförfall som kommit med "flyktingarna":

Laki: På St. Peters dag samlades de (flyktingar) kring kyrkan och brännvinssnacket var alltid: vi går upp i bergen och pryglar turkarna (nedsättande term för bosniaker). De kom och så blev det bråk.

Milorad: Vid min första kontakt med dem (flyktingar) tänkte jag att de inte kunde vara normala men efter fem år med dem, man träffar dem varje dag, så blir dom normala för en. (...) Du ser ju själv vad Ljubija är nu. Det är jättebra för någon som bott uppe i fjällen utan rinnande vatten, elektricitet och toalett. Asfalten är för honom världens höjdpunkt men alla de som bor här vet hur det varit tidigare. Biografen, bowlinghallen, allt är förstört. Sporthallen, Gruvans Hus, allt är förstört.

Sveto: Den som bott nära asfalten hugger inte ved i trappuppgångarna på morgonen, det ekar. Fnöske dessutom, vad har han vedboden till egentligen. Nedanför mig så höll de höns, där Said (en bekant till Sveto) bodde. Folk och höns bor inte ihop och har aldrig gjort det. Jag vet inte var de bott tidigare. Vi går till krogen i kväll så får du se. Deras sätt att uppföra sig på och att tala det är helt sanslöst. (...) Man är i minoritet, man har ingen plats där mera. Förut så gick fem procent med gummistövlar och fårskinnsväst in på krogen, resten hade jeans eller något annat normalt klädesplagg. Nu har de flesta gummistövlar och fårskinnsväst.

I studier som behandlar efterkrigsrelationer i Bosnien och Hercegovina kan utläsas att relationer mellan kategorier "offer" och "förövare" kännetecknas av en kombination av avståndstagande och närhet samt konkurrens mellan kategorierna (Steflja 2010; Skjelsbæk 2007; Delpla 2007; Duijzing 2007; Bougarel 2007; Helms 2007; Stefanssons 2007; Stover & Shigekane 2004).

I citaten ovan verkar Laki, Milorad och Sveto alla vara överens och den välkomponerade kritiken riktas mot "flyktingarna". Konfliktintressepunkter kan utläsas i formuleringarna: "allt är förstört", "man är i minoritet" och "pryglar turkarna". "Flyktingar" framställs som hot, de förstör miljö ("allt är förstört") och är bråkiga ("så blev det bråk"). Laki, Milorad och Sveto gestaltar sitt eget offerskap i relation till samhällsförefall och nytillkomna "flyktingar" i samhället.

"Flyktingar" framställs som en samhällsfara eller som utomstående aktörer i kontexten eller, med Simmels begreppsapparat, som främlingar. Simmel (1908/81: 139) skriver följande om främlingskap:

Den enhet mellan närhet och avstånd, som finns i varje förhållande människor emellan, har i detta fall bildat en konstellation, som mest kortfattat kan beskrivas på följande sätt: distansen inom förhållandet innebär, att den som är nära är avlägsen, medan draget av främlingskap medför, att den som är avlägsen är nära. Ty främlingskapet är en fullständigt positiv relation, en speciell form av växelverkan.

Främlingskap kännetecknas, enligt Simmel (1908/81: 139-145), av en kombination av distans och närhet respektive nonchalans och inblandning. Främlingens position i gruppen är beroende av närhet kontra distans i hela relationen. När momentet av avstånd inför främlingen är mer dominerande än momentet av närhet har vi en speciell relation till främlingen – den är inte medlem av själva gruppen men den är närvarande.

I Stefanssons (2007) analys kan utläsas att flyktingar ankomna till samhället under kriget kan uppfattas som en fara och ett hot (som en ”invasion” och ”attack”). Dessa individer framställs ofta som smutsiga, fattiga och primitiva. Detta kan tolkas som en artikulerad identitetskonstruktion av individer som framställer sig själva i kontrast till flyktingarna, som rena, rika och moderna.

I Lakis, Milorads och Svetos framställning kan en liknande relation utläsas. Aktörernas retorik producerar bilden av ”flyktingar” som främlingar och en fara för samhället. De flyktingar som kommit till nordvästra Bosnien under kriget framställs som det värsta ett samhälle kan uppleva. Det är de som utpekats som skyldiga för den kulturella nedgången och för det infrastrukturella förfallet.

Formuleringarna i citaten förmedlar bilden av en stark polarisering kategorierna emellan. På ena sidan har vi kategorin ”kvarvarande” och ”återvändande” och på andra sidan ”flyktingar”. Intervjupersonerna beskriver sig som distanserade från ”flyktingar” men ändå uppvisas tecken på närhet mellan kategorierna. Aktörerna framställs som delaktiga i två enheter, den ena bestående av ”kvarvarande” och ”återvändande”, den andra av ”flyktingar”. Mellan dessa enheter uppstår konkurrens på en symbolisk nivå. Citaten kan tolkas som en arena för olika utspel mellan *vi* och *de* där bilden av offer upprätthålls. Konflikten intressepunkter reproducerar en viss konkurrens eftersom de håller gränsdragningar mellan offer och förövare vid liv.

Offertillskrivning blir ofta föremål för diskussion och förhandlingar (Holstein & Miller 1990; Åkerström 2001, 1995; Burcar 2005). Skiftande omständigheter i kontexten kan motivera olika beskrivningar, medan liknande framställningar av offer kan uppstå ur till synes disparata situationer. I denna studie har vi sett att alla intervjuade gestaltar sig själva som offer. Men det är stor skillnad mellan de olika offerkategorier som framträder. Att bli torterad, dödad eller fördriven är en annan typ av offerskap än att känna sig diskriminerad eller uppleva att miljön förstörs av ”primitiva flyktingar”. Det senare exemplet handlar mer om omgivningens reaktion på avvikandet från de kollektiva förväntningarna på vad som är kulturellt önskvärt i samhället. I denna reaktion skapas dels bilden av en ”fara” för och ett ”hot” mot samhället, dels bilden av en ”idealisk förövare” (Christie 1972, 2001).

Berättelser om ekonomiska offer

Markeringar för offerskap och konstruktion av begreppen ”offer” och ”förövare” synliggörs även i berättelser om ”återvändandes” och ”diasporas” rikedomar. Ljubo är en ”flykting” som före

kriget arbetade inom industrin i en stad i norra Bosnien. Under och efter kriget har han arbetat i en grundskola i nordvästra Bosnien. Han uppmärksammar att de ”rika blir rikare” efter kriget:

Vet du vad jag inte tycker är ok här? Många människor har fördrivits härifrån, det är ett faktum. Många har stannat kvar också. De som stannade kvar har inga pengar att köpa loss sina lägenheter för och de som finns utomlands de har råd att få loss sina lägenheter som de sedan säljer för 30 000 mark⁵. De (diaspora) semesterar här och tjänar även pengar under tiden. Var finns rättvisan i det, jag skulle konfiskera allt (återvändarnas och diasporas egendom).

Ljubo beskriver inte sig själv som ett idealiskt offer, enligt Christie (2001). Intressepunkter som uppmärksammas av Ljubo är bland annat ”pengar”, ”lägenheter” och brist på rättvisan efter kriget. I Ljubos berättelse kan avundsjukan utläsas. Han uppvisar avund och även distans gentemot ”återvändande” och ”diaspora”. Ljubo gör anspråk på egendom från dem som bor utomlands, för att denna egendom medför att rika blir ännu rikare, det vill säga att de som behandlades orättvist fortfarande behandlas orättvist. När vi kommit så långt i diskussionen kan vi ställa oss frågan: vem är offer i den här situationen? Tidigare har vi påpekat att ”det ideala” har försvunnit under återvändandet. Numera har vi förutom ”återvändare” och ”diaspora” även ”kvarvarande” och ”flyktingar” som kan göra anspråk på att vara offer. De är fattiga, svaga och minst sagt beroende av de ekonomiska medel som återvändande och diaspora har. ”Kvarvarande” och ”flyktingar” gestaltas som *ekonomiska offer* och ”återvändare” och ”diaspora” som ett slags av *profitörer* (eller ekonomiska förövre). Radovan och Lana som har före, under och efter kriget bott i nordvästra Bosnien berättar om denna problematik på följande sätt:

Radovan: De här från Prijedor har det lätt, de har återvänt med pengar och de har fått donationer för att reparera sina hus. Gino (en gemensam bekant som fördrevs från nordvästra Bosnien och bor numera i Österrike) borde vara serberna tacksam eftersom han aldrig haft en sån bil annars.

Lana: Ett problem är också att de som återvänder har pengar – flyktingarna är bara botten och detta skapar en avgrund. Hat uppstår, men ingen tänker på vem man egentligen borde hata: återvändaren eller politikern som inte gett mig något fast jag krigat.

Intressepunkter som laddas med betydelse är den ekonomiska framgången av ”diaspora” och ”återvändande” tack vare fördrivning under kriget och omgivningens erkännande efter kriget (”fått donationer”, ”aldrig haft en sån bil”). I Radovans och Lanans beskrivning gestaltas ”diaspora” och ”återvändande” som rika. De som har det dåligt ekonomiskt är också offer enligt deras beskrivning.

Konkurrensen om offerrollen efter kriget i Bosnien kan analyseras som en tydlig strid om innebörder i offerstatusen. Intervjupersonernas argument är beroende av de tolkningsscheman som underförstår de alternativa formuleringarna om vem som är offer. Aktörerna lägger olika innebörd i offerstatus när de tillskriver sig själva eller andra ställningen som offer och förövre och ger motiveringar för detta. Det verkar som att de olika tillskrivningarna av statusen som offer och förövre, som analyseras i denna studie, är retoriska produktioner som definierar dels ”offer” och ”förövre”, dels argumentet som konstruerar själva definitionen.

⁵ Cirka 15000 euro.

Avslutning

Tidigare forskning om kriget i Bosnien har ofta presenterat en ensidig bild av "offer" och "förövare" (Steflja 2010; Houge 2009, 2008; Skjelsbæk 2007; Delpla 2007; Duijzing 2007; Bougarel 2007; Helms 2007; Stefansson 2007; Stover & Shigekane 2004). Forskare har uppmärksammat betydelsen av efterkrigsberättelser, men de har inte fokuserat på berättelser om offer, eller analyserat berättelserna som en konkurrens om offerrollen som kan producera avund. Denna artikel försöker fylla denna kunskapslucka genom att analysera berättelser av 27 överlevande efter kriget i nordvästra Bosnien under 1990-talet. Syftet är för det första att beskriva hur aktörerna framställer det sociala fenomenet "offerskap" och för det andra att analysera diskursiva mönster som medverkar i konstruktionen av begreppen "offer" och "förövare".

Utvecklingen under och efter kriget har medfört att befolkningen kan beskrivas utifrån fyra kategorier. En kategori består av de "kvarvarande", det vill säga de individer som före, under och efter kriget varit bosatta i nordvästra Bosnien. En annan är de "flyktingar" som fördrivits till nordvästra Bosnien från övriga delar av Bosnien och Kroatien. En tredje kategori är de "återvändande", det vill säga individer som fördrivits från nordvästra Bosnien under kriget och återvänt efter kriget. Den fjärde kategorin är "diasporan", det vill säga individer som fördrivits från nordvästra Bosnien under kriget och stannat i det nya landet.

I dynamiken kring upprätthållandet av kategorierna offer och förövare har det skapats en konkurrens om offerrollen efter kriget. Konkurrensen mellan kategorierna "kvarvarande", "flyktingar", "återvändande" och "diaspora" tycks utspela sig på en symbolisk nivå och konfliktintressepunkter återfinns ofta i krigs- och efterkrigsbeskrivningar. De kvarvarande menar exempelvis att flyktingarna inte vill assimilera sig och att de med tiden har kommit att utgöra majoriteten i samhället vilket i sin tur gör att de kvarvarande pressas att följa deras normer och värderingar. Dessutom kritiserar de återvändande och diasporan för att de har en bättre ekonomisk situation än de kvarvarande och flyktingarna, och det skapar avund hos de kvarvarande och hos flyktingarna ("jag skulle konfiskera allt").

Alla intervjuade gestaltar sig själva som offer men det verkar som att alla är på väg att förlora den statusen – de kvarvarande, genom att de fortfarande skuggas av skeendet från kriget, flyktingarna, genom att de framställs som främlingar och passar i rollen som ideala förövare och återvändande och diaspora, genom att de fått omgivningens erkännande och har en bättre ekonomisk ställning. Detta kan producera och reproducera en viss konkurrens om offerrollen vilket återskapar och blåser nytt liv i de kollektiva gränsdragningar som spelades ut så tydligt och makabert under kriget.

Aktörernas berättelser efter kriget i Bosnien spelar en väsentlig roll i den spänningsfyllda myriaden av vardaglig interaktion där politik och rättsliga åtgärder i det bosniska samhället samt individens identitetsskapande och återskapande förenas när individen brottas med frågor som: Hur ska jag gå vidare efter kriget? Ska jag förlåta förövarna och i så fall hur? Jag menar att det är av stor vikt att studera dessa aktörers berättelser. Genom att berätta sina historier kan vissa individer få erkännande och en viss självaktning, andra kan få en chans att förklara för sig själv och publiken, att visa skam över sina handlingar och möjligen återställa sin sociala status. Utan denna typ av bearbetning riskerar krigsoffren att leva i en tillvaro utan erkännande och

krigsförövarna riskerar att bli permanent bundna till krigstidens gärningar – vad Simmel (1908/1970: 129) kallar ”den mest fruktansvärda oförsonlighet” – en klart instabil framtidsgrund för ett efterkrigssamhälle.

En intressant fråga som inte kunde besvaras inom ramen för denna artikel är om, och i så fall hur, de olika kategorier som analyseras i denna artikel uppmärksammas i dagens Bosnien, där man emellanåt ser att de etniska konflikter som skapat kriget nu börjat återfå kraft. En annan intressant aspekt på problematiken som inte kunde undersökas i denna studie är hur de olika offerkategorierna kommer att förstås i framtiden. Vilken betydelse kommer tilldelas till krigs- och efterkrigsoffer samt ekonomiska offer i Bosniens samhällsutveckling?

Referenser

Basic, G. (2013a) ”Förlåtelse, försoning och oförsonlighet i överlevandes berättelser efter kriget i Bosnien”. *Sociologisk Forskning*, 50(1): 51-68.

Basic, G. (2013b) ”Ritualer i koncentrationslägret. Avståndstagande, moral och anpassning i före detta lägerfångars berättelser från Bosnien”. *Statsvetenskaplig tidskrift*, 115(3): 225-243.

Basic, G. (kommande 1) ”Concentration camp rituals: narratives of former Bosnian detainees”.

Basic, G. (kommande 2) ”Reconciliation and implacability: Narratives of survivors from the war in Bosnia and Herzegovina.”.

Basic, G. (2007) *Skulle jag grilla lamm med dig? Försoning och oförsonlighet i före detta lägerfångars berättelser*. Lund: Network for Research in Criminology and Deviant Behavior 2007:2.

Basic, G. (2005) *Krig och brott - definitioner av kriminalitet i ett bosniskt efterkrigssamhället*. Lund: Network for Research in Criminology and Deviant Behavior 2005:2.

Berger, P. L. & Luckmann, T. (1966/2007) *Kunskaps sociologi. Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Blumer, H. (1969/1986) *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. Berkeley: University of California Press.

Bougarel, X., Helms, E. & Duijzings, G. (2007) *The new Bosnian mosaic: Identities, memories and moral claims in a post-war society*. Aldershot: Ashgate Press.

Bougarel, X. (2007) ”Death and the Nationalist: Martyrdom, War Memory and Veteran Identity among Bosnian Muslims”, 167-191 i X. Bougarel, E. Helms & G. Duijzings (eds) *The new Bosnian mosaic: Identities, memories and moral claims in a post-war society*. Aldershot: Ashgate Press.

Browning, R. C. (1998) *Helt vanliga män – reservpolisbataljon 101 och den slutliga lösningen i Polen*. Stockholm: Nordstedts Förlag.

Burcar, V. (2005) *Gestaltningar av offererfarenheter. Samtal med unga män som utsatts för brott*. Lund: Lunds universitet, Sociologiska institutionen.

Case No.: IT-99-36-T. Judgment in case of Radoslav Brđjanin från den 1 september 2004. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).

Case No.: IT-97-24-T. Judgment in case of Milomir Stakić från den 31 juli 2003. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).

Case No.: IT-98-30/1-A. Judgment in case of Miroslav Kvočka, Mlado Radic, Zoran Zigić och Dragoljub Prcać från den 28 februari 2005. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).

Case No.: IT-95-8-S. Judgment in case of Dusko Sikirica, Damir Dosen och Dragen Kolundžija från den 13 november 2001. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).

Chase, S. E. (1995) *Ambiguous Empowerment. The Work Narratives of Women School superintendents*. Amherst: University Massachusetts Press.

Christie, N. (1972) *Fangevoktere i konsentrasjonsleire. En sosiologisk undersøkelse av norske fangevoktere i "serberleirene" i Nord-Norge i 1942-43*. Oslo: Pax Forlag.

Christie, N. (2001), "Det idealiska offret". I: Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid (red.) *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur, s. 46-60.

Christie, N. (2004/2005) *Lagom mycket kriminalitet*. Stockholm: Natur och kultur.

Collins, R. (2004). *Interaction Ritual Chains*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.

Court of Bosnia and Herzegovina (2013) Cases before Section for War Crimes. Sarajevo: Court of Bosnia and Herzegovina (<http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&jezik=e>, 20130204).

Delpla, I. (2007) "In the Midst of Injustice: The ICTY from the Perspective of some Victim Associations", 211–234 i X. Bougarel, E. Helms & G. Duijzings (eds.) *The new Bosnian mosaic: Identities, memories and moral claims in a post-war society*. Aldershot: Ashgate Press.

Duijzing, G. (2007) "Commemorating Srebrenica: Histories of Violence and the Politics of Memory in Eastern Bosnia", 141-166 i X. Bougarel, E. Helms & G. Duijzings (eds) *The new Bosnian mosaic: Identities, memories and moral claims in a post-war society*. Aldershot: Ashgate Press.

Garfinkel, H. (1967/1984), *Studies in Ethnomethodology*. New York: Prentice Hall.

Greve, H.S. & Bergsmo, M. (1994), *The Prijedor report. Annex V*. Final report of the United Nations Commission of Experts established pursuant to security council resolution 780 (1992). S/194/674/ Add. 2 (Vol. I). New York: United Nations.

- Gubrium, J. F. & Holstein, J. A. (1997). *The New Language of Qualitative Method*. New York: Oxford University Press.
- Helms, I. (2007) "‘Politics is a Whore’: Women, Morality and Victimhood in Post-War Bosnia-Herzegovina", 235-253 i X. Bougarel, E. Helms & G. Duijzings (eds) *The new Bosnian mosaic: Identities, memories and moral claims in a post-war society*. Aldershot: Ashgate Press.
- Holstein, J. A. & Gubrium J. F. (1995), *The active interview*. Qualitative Research Method Series 37. New Delhi: Sage.
- Holstein, J.A. & Miller, G. (1990), "Rethinking Victimization: An Interactional Approach to Victimology." *Symbolic Interaction*, vol. 13, nr. 1, s. 103-122.
- Houge, Anette Bringedal (2009). "Seksualisert krigsvold i Bosnia og Hercegovina: kjønn, etnisitet og seksualitet." *Sosiologi i dag* 39(2):23- 42.
- Houge, Anette Bringedal (2008). "Subversive victims? The (non) reporting of sexual violence against male victims during the war in Bosnia-Herzegovina." *Nordicom Review* 29(1):63- 78.
- ICTY (2013a) *The Cases*. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (<http://www.icty.org/action/cases/4>, 20130204).
- ICTY (2013b) *Judgement List*. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (<http://www.icty.org/sections/TheCases/JudgementList>, 20130204).
- Loseke, D. R. (1999) *Thinking About Social Problems. An Introduction to Constructionist Perspectives*. New York: Aldine de Gruyter.
- Riessman, C. K. (1993) *Narrative Analysis*. Qualitative Research Method Series 30. London: Sage.
- Ryen, A. (2004) *Kvalitativ intervju: från vetenskapsteori till fältstudier*. Malmö: Liber ekonomi.
- Silverman, D. (1993/2006) *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analyzing Talk, Text and Interaction*. London: Thousand Oaks.
- Simmel, G. (1908/70) *Kamp!* Uppsala: Argos.
- Simmel, Georg (1908/81) *Främlingen*. I Simmel, Georg. *Hur är samhället möjligt? – och andra essäer* (s. 139-145). Göteborg: Korpen.
- Skjelsbæk, I. (2007) *Voicing Silence: A Political Psychological Analysis of the Aftermath of the Bosnia-Herzegovinan War Rapes*. Trondheim: Norwegian University of Science and Technology.
- Stefansson, A. (2007) "Urban Exile: Locals, Newcomers and Cultural Transformation of Sarajevo", 59-77 i X. Bougarel, E. Helms & G. Duijzings (eds.) *The new Bosnian mosaic: Identities, memories and moral claims in a post-war society*. Aldershot: Ashgate Press.

Steflja, I. (2010) "Identity crisis in post-conflict societies: the ICTY's role in defensive nationalism among the Serbs", *Global Change, Peace & Security* 22 (2):231–248.

Stover E. & Weinstein H. M. (2004) *My Neighbour, My Enemy: Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stover, E. & Shigekane, R. (2004) "Exhumation of mass graves: balancing legal and humanitarian needs ", 85-103 i Stover E. & Weinstein H. M. (eds), *My Neighbour, My Enemy: Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity*, Cambridge: Cambridge University Press.

Åkerström, M. (2001), "Annie – en motberättelse. I: Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid (red.) *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur, s. 265-281.

Åkerström, M. (1995), *Brottsoffren i forskningen – en litteraturstudie*. Research Report 1995:4. Lund: Network for Research in Criminology and Deviant Behavior 1995:4.